

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

EXCURSIONS PER LA CATALUNYA ARAGONESA Y PROVINCIA D'OSCA

I

GARDENY, FRAGA, SIXENA Y SARINYENA

GARDENY

AQUESTA ruta es la primera d'una serie d'excursions practica-
des ab mon bon amich Juli Soler y Santaló per les comar-
ques que componen la part catalana del Aragó y la més immediata
que constituexen los bisbats d'Osca y Barbastro.

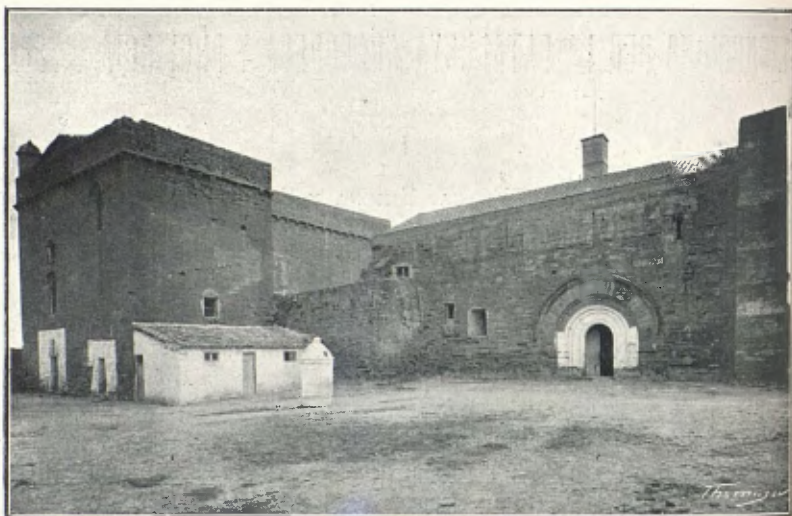
Allí hi radica la que podem anomenar Catalunya aragonesa,
ço es, una gran porció territorial que fins al 1300 sigué part inte-
grant del territori de nostre Principat. Los límits de Catalunya en
lo segle XII, després de les conquestes de Tortosa y Lleyda pel
comte Ramon Berenguer IV, divagaven. Posats de Salses al Cinca,
y refermats en esta forma per Jaume I, compregueren, no sols la
conca hidrogràfica del riu Noguera Ribagorçana, sí que també les
dels dos rius, Éssera e Isàbena, que marxen per altres arenys. Tant
havia encarnat en nostra terra lo concepte d'esser Catalunya tot lo
comprès fins al Cinca, que autors del segle XVII, com lo rossello-
nès Bosch, no dubten en assenyalar-los en aytal forma. Es dir, que
passaren més de trescents anys sense borrar-se del tot l'antich con-
cepte de l'extensió territorial del Principat, y això en persones
erudites.

Lo cap més meridional del territori català que avuy pertany a
Aragó es la ciutat de Fraga, y la escullirem com a començament de
nostres excursions. La via més ràpida de Fraga es la que passa per
nostra florent Lleyda, la capital eclesiàstica de no poch territori
aragonès.

Lleyda, la reyna de la Catalunya occidental, la ciutat de les cequies y les hortes, rica en monuments mitg-ivals y en recorts sarrahins, exerceix extraordinaria atracció al turista que per primera vegada la visita.

Ab en Soler hi arribàrem com a casa nostra, ço es, ab agrat y satisfacció, però sense l'interès de la novetat.

La retallada silueta de la Seu monumental, anys ha convertida, per la ignorancia artística de nostres governants, en mansió

GARDENY: PATÍ INTERIOR
HONT S'OBRE LA ENTRADA DE L'IGLESIA

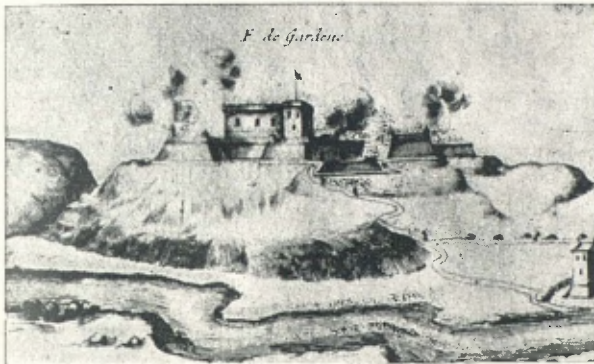
militar; lo remorós curs del Segre, sempre fecundisant, y destructor a estones; les pesades línies del fort de Gardeny, les hermoses hortes de la campinya, reberen nostres afectuoses mirades tot atravesant y deixant Lleyda, per encaminar-nos vers la seva part meridional, emprenent l'ascensió al puig de Gardeny.

Està, aquest, compost d'una eminencia, hont s'alça la fortalesa, y d'un més ample prat, proper a aquella, extens y alterós, ahont hi pasturaven llur bestiar los priors de Gardeny. No's veu, entorn del prat, cap casa fòra del castell, essent lo lloch més solitari de prop de Lleyda. Per ço, en los sigles XVI y XVII, los qui's fingien bruixots y bruixes y simulaven la cort de Belcebub y s'entregaven a barroeres disbauixes, l'esculliren per punt de cita, hont

feyen sos pactes ab lo dimoni, tramant-hi crims y delictes, que prous vegades donaren per resultat vessaments de sanch y copioses llàgrimes.

Més parlem del castell, objecte principal del nostre interès.

L'avuy insípida y inútil fortalesa, restaurada a mitjans del sigle XVII per enginyers forasters, es encara molt digna d'atenció per l'arqueòlech. Constitueix un interessant monument de la poliorcètica mitg-eval, en aquell cim que bé's pot anomenar històrich.

GARDENY: LO FORT PRENENT PART EN LES OPERACIONS CONTRA LLEYDA EN 1644
SEGONS DIBUIX DEL ENGINYER FRANCÈS BEAULIEU

De la estada en dit lloch del exèrcit de Pompey, quan la guerra civil romana del sigle I abans de J. C., sols un recort se'n conserva, com també del fort que se suposa hi alçaren los alarbs titulat *Al-mohalia Gardeniense*¹. La seva historia se comença a conèixer en la presa de Lleyda per Ramon Berenguer IV, pels documents que durant les operacions del siti de la ciutat hi firmà nostre Comte-Rey en lo Puig de Gardeny². També hi estigué Anfós I en 1181³. Ramon Berenguer IV l'entregà a la famosa orde del Temple, y, al extingir-se aquesta, lo possehí l'altra orde militar del Hospital de Sant Joan de Jerusalem, però no immediatament. Aixís, desde 1314 a 1317 restà en mans del Rey, y en 1318 entraren a possehir-la los frares Hospitalaris de Sant Joan. En la època moderna s'anaren perdent les rendes de tal manera, que en 1772 s'extingí'l priorat de

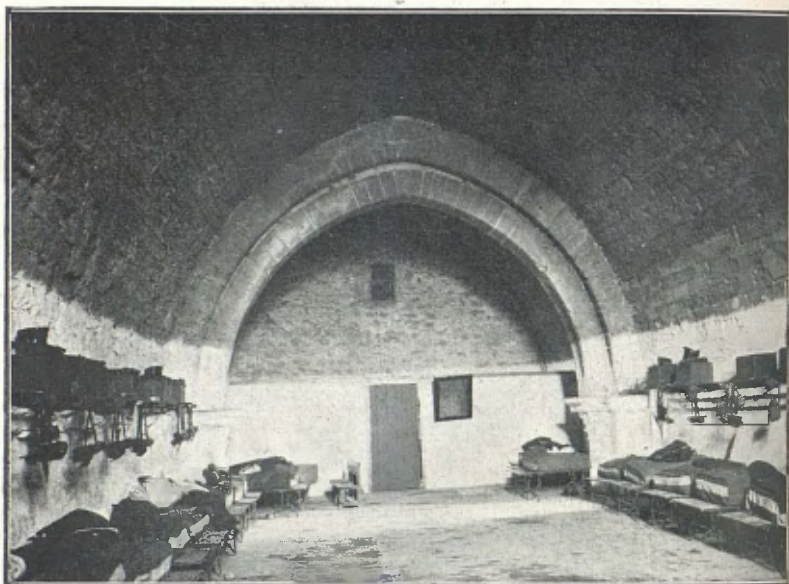
1) J. Pleyan de Porta: *Guia cicerone de Lérida* (Lleyda, 1877), pl. 160.

2) J. Pleyan de Porta: *Apuntes de historia de Lérida* (Lleyda, 1873), pl. 103.

3) J. Mirer y Sans: *Cartoral dels Templers de les comandes de Gardeny y Barbens* (Barcelona, 1899), pl. 11.

Gardeny, suprimint-se'l càrrech. Del 1580 hi ha un curiós inventari que mostra clarament estava ocupat per la gent de la Orde Hospitalaria.

En los sigles XVII y XVIII jugà un bon paper en los fets d'armes que tingueren lloch entorn de Lleyda ab motiu de nostres guerres civils y nacionals, per tant que d'ell se'n conserven interes-

GARDENY: LA NAU DE LA IGLESIA

PARTIDA. EN SA ALTURA, PER UN SOSTRE QUE SERVEIX DE DORMIDOR ALS SOLDATS

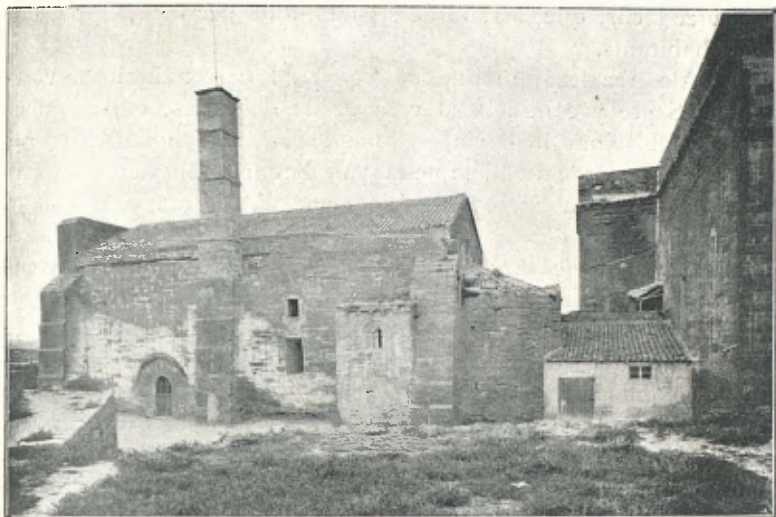
sants mapes y una famosa vista del 1644, en que se'l representa present part activa en la expugnació de Lleyda.

Los templers, al construir la fortalesa de Gardeny, li donaren la forma cúbica, cuidant de no rompre, ab cap torra sobressortint, la seva fexuga silueta. L'iglesia, molt propera al castell, n'estava separada, si bé sempre dintre'l conjunt del seu amurallament, segons també's veu a Marmellà, que es de la propria orde.

Les construccions avuy subsistents, a despit d'intentar desfigurar-les la poliorcètica moderna, permeten judicar ab molta exactitut lo que fou en sos bons temps.

Al interior del castell es interessant una espayosa nau de volta apuntada, modernament partida en dos sostres per hostatjar-hi

soldats, sense per ço malmetre la regularitat de la construcció, que fàcilment se restituiria a son primer estat. Lo mateix succeeix ab la capella. Conserva sa senzilla porta d'entrada romànica, donant al pati exterior, y les arcades gòtiques de la seva nau també s'utilisen per allotjament dels soldats. En la part lateral, altra porta secundària comunicava la iglesia ab un espayós pati que envoltava 'l castell.

GARDENY: PORTA LATERAL DE LA IGLESIA
Y SITUACIÓ QUE AQUESTA GUARDA AB LO CASTELL

En lo segle XVI, a les presons de Gardeny eren tancats los inculpats de delictes comuns y s'hi instruhien processaments judicials, fins dels crims comesos en llocs apartats, però de jurisdicció de l'orde dels Hospitalaris de Sant Joan de Jerusalem. Lo procés d'una bruixa de Torrefarrera, que instruhí, en 1550, Fra Lluís Cortit, en nom del prior de Gardeny Fra Miquel Ferrer, de qui n'era administrador, nos ho demostra, com se veurà si alguna vegada tenim oportunitat de publicar-lo.

FRAGA

Eren les quatre de la tarda quan, en tartana particular, sortiem, ab en Soler, de Lleyda vers Fraga. Per la carretera reyal sols

se troba a Alcarraz. Eix nom es altra manifestació de la consistència que tingué aquí la dominació y civilisació musulímica. En alaràbich, *alcorraz*, vol dir canteret, y la llengua castellana, en hu de sos dialectes, encara denomina *alcarraza* a la gerra o cànter que, dexant transpirar la aigua per sa porositat, fa refredar la major quantitat de líquit que hi queda dintre.

Alcarraz, en 1359, era de Francesch Sant Climent y tenia cent y catorze fochs, que, a rahó de sis habitants per foch, equivaldrà a 584 habitants.

A Alcarraz dexàrem a nostra esquerra la carretera que va vorejant lo Segre y conduceix al vehí poble de Soses, entre quines dugues poblacions hi havia, en lo sigle XII, la *almunia Almuçara*, que era de la orde del Temple (1179). Seguit prenguerem la carretera de Fraga a Sarinyena. Lo terme d'Alcarraz, darrer de la Catalunya oficial d'avuy dia, conté'l pedró, molló o fita que assenyala hont comença Aragó. Es al mitg d'un pla lo lloch convencionalment escullit per ferhi passar aquest límit arbitrari.

Prop de dita pedra fita, ja dintre nostre Principat y al peu de la nomenada Serra Pedregosa, se noten les runes d'un antich alberch nomenat *la Meçquita*, que serví llarchs anys de posada, y avuy s'hi hostatja la gent de mala vida que surt per camins y carreteres. No hi ha per què dir que aytal *meçquita*, en alarb *meçhid*, denunciá la existencia d'algun adoratori en aytal pla y entre dugues serres que's distingexen per la seva escabrositat, sequetat y feréstech passatge.

Especialment la segona, que es la única entrada que té Fraga venint de Lleyda, fa basarda atravessar-la de dies. La carretera s'endinsa en una llarga trinxera que a vegades fa l'efecte de túnel, plena de revoltes, desde hont no's veu més que parets. Allí'l vent hi regolfa en totes les estacions del any. Ab dificultat se trobarà lloch més a propòsit per sorpreses, demostrant-nos-ho la presencia de dugues parelles de la guardia civil, que estaven en vigilancia quan hi passàrem.

Lo nom de *pas de Litera*, donat al lloch per hont s'atravessa la darrera serralada que envía aygues al Cinca, distingint-la axis de tot lo restant del camí, que es d'aygues vessants al Segre, no dexa de resultar significatiu. *Litera* es lo nom ab que's distingeix tota la comarca compresa en la part oriental del Cinca y conceptuada catalana durant molts anys; d'ella'n guarden constant recort Tamarit de Litera y Sant Esteve de Litera en la seva part central, y aquí prop de Fraga nostre *pas de Litera*. Axò, a nostre vijarres, fa

FRAGA: UN CARRER DELS QUE DEVALLEN AL RIU

desaparèixer tot dubte de que la fi d'aquesta comarca de Litera s'ha de posar en la confluència del Cinca ab lo Segre, inseguint tota la linia natural del ayguavés del primer d'aquests rius.

La població de Fraga s'anà constituint en les altures que voregen lo Cinca, per manera que quedés indemne de les avingudes del riu. Com sos carrers presenten grans devallants y les construc-

cions són velles y típiques, mostren sovint mogudes siluetes, de veritable atracció artística.

En la part sobirana de la població enlaira sa fexuga silueta la vella *çuda* o fortalesa sarrahina, d'evidents recorts històrics per nosaltres.

Allí hi fou tancat, en lo començament del any 1461, Carles d'Aragó, príncep de Viana, per orde de son pare Joan II. Un gran moviment de gent de guerra tenia lloch entorn d'ell, lo 9 de Febrer d'aquell any. D'una part s'ajuntaven a Alcarraz l'host sortida de Lleyda, y la exida de Cervera, ab propòsit de deslliurar al Príncep; d'altre, los missatgers del rey Joan volaven a comunicar noves del moviment, fent aparellar les armes als qui tenien encàrrech de complimentar la voluntat d'aquell Monarca. Barcelona, lo propi dia 9, tregué la seva bandera, y, ab ella, tot lo Principat, alçat en somatent general, se dirigí a Fraga, al endemà 10 de Febrer. Mentrestant, lo Príncep, tret de Fraga, era portat a Morella, terminant axís l'episodi del que nostra vila'n fou primordial objectiu.

Es curiós consignar que durant los dies en que s'estigué tractant a Çaragoça, entre'l rey y los delegats de Barcelona, lo deslliurament del Príncep de Viana, los correus de nostra ciutat, que tenien tatxada la ruta y devien fer-la en tres jornades, la escursaren de tal manera que en 8 de Janer de 1461 sols n'hi estigueren dos y mitja, y en 11 de Janer dos y set hores¹.

La Çuda, com deyem, està en la part antiga o amurallada, damunt del passeig del *Cegonyer* o *Cigonyer*, comprenent la parroquia actual y la vella iglesia de Sant Miquel, avuy abandonada. Més encara se'n conserva son interior, format d'archs apuntats, cloent dites voltes dugues claus, la una ab escut reyal de barres, y la altra ab Sant Miquel.

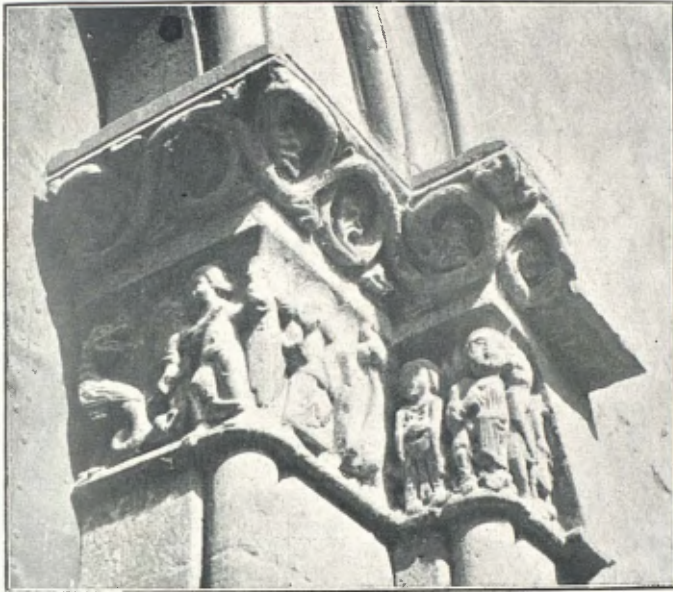
També s'aguanten fermes alguns fragments de les muralles sarrahines en la part N. de la ciutat, llindant ab lo barranch nomenat de *La Tressana* o *La Estressana*, com també en la part del mitg-

1) «Item a VIII del dit mes bestragué a Guillem Orti alias Tortosi correu qui en II jorns e mig vench de Çaragoça de Arago en la present Ciutat portant letres dels dits missatgers als dits Consellers, LXVI sous. Item los quals ha bestrats a X del dit mes a Burgunyo correu al qual los honorables Consellers ab letres llurs que trametien als dits missatgers residents ab lo Senyor Rey a Çaragoça hon hauia esser dins III jorns e per auantatge foren li promeses LXXVIII sous. Item a XI del dit mes a Barthomeu de la penya correu qui en II jorns e VII hores porta letres als honorables Consellers dels dits missatgers partint de Çaragoça LXXVIII sous.»—(VI Llibre dalbarans de correu, Arxiu Municipal de Barcelona.)

dia, coneguda encara per *Lo banch del Moro*, damunt d'altre pregon barranch.

En la Casa de la Ciutat conserven cert aparell que suposen esser la tradicional *maça de Fraga*. Consisteix en una grossa peça de fusta, utilitzada per clavar los pilots del pont vell. Fantasiosa-

FRAGA: DETALL DE LA PORTADA DE LA IGLESIA PARROQUIAL

ment diuen que, quan pegava al fons del Cinca, alçava pols de dintre l'aygua.

Al prosperar Fraga, per sa part jussana y propera al Segre, s'ajuntà la parroquia de Sant Miquel, o del castell, a la de Sant Pere o de la ciutat: per manera que en los segells parroquials s'ha fet observar dita circumstancia, posant-se al mitg los dos sants titulars y al entorn la llegenda IGL. VNI. DE S. PED. Y S. MI. DE LA CIVD. DE FRAGA.

La única iglesia parroquial de Fraga conserva romàniques la absis y porta lateral, hont hi ha dos frisos de figures molt interessants, l'hu d'ells presentant la lluyta del home y lo drach. En certa capella gòtica de la iglesia s'hi amaga darrera l'altar un alt relleu ab figures que apar del segle XIV.

FRAGA: LO CAMPANAR, OBRAT EN DUGUES ÈPOQUES

Lo campanar té quatre sostres: los dos inferiors, gòtics, de pedra de fil, contrasten ab los dos sobirans, platereschs, de rajola, que recorden prou als de Çaragoça, Barbastro, Calatayut y altres típics del reyalme aragonès.

Seguim una mica la població, hont s'hi remarquen algunes cases edificades en grans àrees de terra, veritables casals, ab escuts per les portes, prò tant derrotades, que semblen parenne mostra de

una cayguda grandesa. Com a més interessants (anomenarem les cases payrals de Montfort y de Foradada; en lo carrer del Banco hi notam un rich finestral inseguint lo gust gòtich de la darrera època.

Altra observació cal apuntar: que allí, hont no té valor lo palm de terra, s'hi han edificat cases de cinch y sis estatges, altura a vegades motivada per lo desnivell del lloch.

Contribueix a poetisar l'original aspecte dels carrers de Fraga los archs apuntats, que no hi escassegen, teulades de gran volada, galeries foranes, balcons de baranes modelades, etc., etc. Per tot allí ahont intenta mostrar-se algun criteri artístich, nos resulta aquest lo de doscents anys enrera, tirant curt.

Son gran passeig o esbarjo es lo del *Cegonyer* o *Cigonyer*, al mitg de la part nova. Lo nom li pervé d'una torra quadrada ahont hi solien niar les cigonyes.

FRANCESH CARRERAS Y CANDI

Clixés de Juli Soler

(Seguirà)

VIATGES DE L'INFANT EN PERE, FILL DE JAUME I

EN ELS ANYS 1268 Y 1269

(Acabament)

DEU observar-se igualment que en esta composició fa menció el trovador de *dona Bella*, mare d'en Roger de Lluria, quina senyora també havem vist en la cort de l'Infant, en els mateixos anys 1268 y 1269. Es, doncs, indubtable que era en Cerverí de Girona qui anà a Toledo ab Don Pere.

Ni Millot, ni Camboliu, ni'ls nostres Milà y Balaguer pogueren donar noves exactes d'en Cerverí, ni situar-lo ab precisió de temps y lloc al costat del rey d'Aragó. Fins ara sols se creya que florí en el regnat de Pere II, encara que ja havia sigut conegut en el regnat anterior, a les darreries de Jaume I. Ara justificam això documentalment, mostrant en Cerverí en el seguici de l'Infant, durant el gran viatge a Castella, vuit anys abans de la mort del Conqueridor. Potser encara sortiran altres documents ab més noves del feon trovador català, d'aquell que al satiritzar les àvols

fembres en una cançó cèlebre, la volgué acabar ab aquest bell elogi de Don Jaume:

Rey d'Aragó melhura
la ley, lansa dressada,
sofren caut e freydura,
armatz, quar pretz l'agrada
per estranh encontrada ¹.

Y aquell satíric de les dònnes lleugeres fou l'enamorat constant de l'enigmàtica *Sobrepretz*, la suposada vescomtessa de Cardona, na Sibilia d'Empuries, la mare del famós vescomte anomenat *lo prohom vinculador*.

L'infant en Pere sempre portava algun joglar o trovador en la comitiva. En Desembre del 1267, a Barcelona, segons un document que tinc, féu satisfer cinquanta sous, quantitat gens mesquina llavors, a un joglar dit G. (Guillem o Guerau?) Blanch, y altres trenta sous al *trovador de Vilarnau*, del qui cap nova en tenim, essent desconegut dels tractadistes. En Octubre del mateix any tenia un joglar *guascó* (vol dir natural de Gascunya?), sens fer constar son nom, y en el mes de Maig de 1268, trobant-se Don Pere a Osca, el reboster donà quaranta sous a un joglar *de Pamplona*. Segons ja havem apuntat, portava també devegades joglars sarrains; emperò lo que creyem de més interès es haver descobert al costat de l'Infant, a Barcelona, en Octubre de 1267, un nomenat *juglar Paulet*, al qui foren pagats cinquanta sous pel tresorer de Don Pere. ¿Aquest Paulet era potser el conegut trovador provençal dit en Paulet de Marsella, l'autor del sirventès sobre l'empresonament de l'infant Enric de Castella per Carles d'Anjou? Es molt probable, puix ben manifesta tenim la coneixença y amistat d'en Paulet ab l'infant Don Pere, al qui omplí d'elogis y adulacions en la coneguda *pastorella* dialogada, ont diu que, per gitar de Provença als odiats francesos, molt confia en l'amor que'ls provençals tenen al fill del Conqueridor.

Ab el rey en Jaume hi anaven també joglars, ab freqüència. En Setembre de 1271 era a Saragoça y feu pagar pel batlle d'aquella ciutat 60 sous a *Pere Palma, juglar, per vestir*.

Es probable que a Sigüenza's trobés Don Pere ab sa germana, la muller d'Alfons X; però no'n tenim proves. Ont consten ajuntats es a Montreyal.

1) Traducció: «Lo rey d'Aragó millora la lley, llança èmpunyada, sofrint calor y fred y armat, perquè li agrada la gloria per terres extrangeres.»

L'Infant pernità en Almazan el darrer dimecres de Maig. Es Almazan una petita vila, a vuit hores de Soria, en el camí d'aquesta ciutat a Guadalajara. De Sigüenza a Almazan hi ha més de nou hores. Portava'l mateix seguici, y ens consta que en Cerverí també entrà ab Don Pere a Almazan. Sembla que entre'l nombrós servey hi havia cuiners y forners, además dels metges, secretaris y conductors dels cans y dels falcons, y tenim nota demostrativa de que en dita vila soriana se féu fornada de pa per la comitiva. El tresorer satisfé quatre sous a la pastadora per loguer de forns.

Creyem igualment que seguien encara ab l'Infant els bisbes de Barcelona y Valencia. Vegi-s lo que diu el tant citat llibre: «Item als officials et als bisbes per so que devien cobrar del dia Dalcalà, quens devien retre los officials del archabisbe (*de Toledo*) et nons ho reteren, XLVI. solidos». Conjecturam, doncs, que l'Infant anà de Toledo a Sigüenza y Almazan passant per Alcalà d'Henares.

El primer dimars de Juny entrà a la vila de Montreal, que deu entendre-s Montreal d'Ariza, en la ribera del Jalón, y pertanyent a l'actual provincia de Saragoça. No pensam sia'l Montreal del Campo, del partit judicial de Calamocha y a unes deu hores de Terol. Estigué tot el seguici ab l'Infant en Montreal cinc o sis dies, ab la reina de Castella, sa germana. Foren satisfetes les següents despeses: «Die jous prima junii en Munreyal done al sobrecoq, per son offici, axi com es escrit el llibre de la cort, XVII. solidos VI. diners burgelers. Item dicta die, a la messio de la Reyna de Castella et de la sua companya et dels seus richs homens, MC. solidos de burgels, aixi com es escrit el libre de la cort. Divenres prima junii en Munreyal donam per pex a la companya LXXXVII. sous burgels, axi com es escrit el libre de la cort». Devia esser de bell efecte l'aspecte de la vila en aquells jorns, ajuntant-s'hi dues nombroses comitives reials, la catalano-aragonesa y la castellana, formant un verdader regiment de cavalleries, emperò ab grans dificultats pera allotjar tanta gent y tantes besties.

Havem d'observar també que'l divendres tothom menjava peix, segons se comprèn per l'important despesa feta'l citat dia en aquesta mena de queviures. El dejuni y lacticini eren rigurosament complerts també en els viatges.

Allí a Montreal y al monastir d'Huerta, distant dues hores, se presentà'l rey en Jaume per veure-s ab la seva filla de Castella. Tinc documents que demostren que Don Jaume era a Calatayud el dia 1.er de Juny; a Ariza, el 2; a Cetina, vila a quatre hores del monastir citat, els dies 5 y 6; tornant-sen el dia 7 a Calatayud y el

10 a Daroca, encaminant-se cap a Valencia. L'infant en Pere acompanyà a son pare desde Cetina, y del monastir fins a Calatayud. El dia 9 de Juny pernuità en aquesta darrera ciutat, y després retornà al monastir d'Huerta, ont pensam que hi havia encara la reina de Castella. Per consegüent, puc donar per comprovat documentalment altre apartat, el 483, de la *Crònica del Rey Conqueridor*, quan recompta que havia rebut missatgeria de la seva filla de Castella demanant-li unes *vistes* o conferencia per dissuadir-lo d'empendre la creuada a Palestina: «E sobre aço enuians missatge la Regina de Castella quens vissem ab ella, e vench a Orta ab sos fiyls, e foren hi nostres fiyls linfant en Pere e linfant en Jacme e larquibisbe de Toledo nostre fiyl, e pregaren nos ben per II. dies, ploran e claman nos merce, que nòs que romanguessem, e anch nou pogueren acabar ab nos que romanguessem; e tornam nosen a Barcelona per fer nostre passatge».

Sabem, doncs, que tot això que diu la crònica es exacte: se celebrà la conferencia del rey Jaume ab Donya Violant, sa filla, y ab assistència de l'infant en Pere, en el monastir d'Huerta, o en la propera vila de Cetina, els dies 5 y 6 de Juny de 1269.

Consta que Don Pere's trobava encara en el nomenat monastir, darrer lloc de Castella, els dies 15, 16 y 17, y que'l quart dissabte del propi mes de Juny pernuità en Ateca, y l'endemà entrà a Daroca. Anà seguint el mateix itinerari que dues setmanes abans havia fet el seu pare, dirigint-se per Terol cap a Valencia. El jorn de Daroca foren pagats pel tresorer del príncep a Genet tres sous per cans, a Conillet dotze diners per cans, a G. *cassador* un sou y cinc diners per cans, *als cans den Paschal Munter* tretze diners, y *als cans* d'en Joan Perez deu diners. Això fa conjecturar que Don Pere anava entretenint-se ab caceres, mentre son pare treballava frenèticament pera organitzar la creuada, projecte que devia esser contrariat y desaprovat per dit Infant y els demés fills del rey, y sobre tot per la reina de Castella.

El 26 de Juny dormí l'Infant en el lloc de Banyon, y el dia següent en Burbagena, tres hores al sur de Daroca. De Burbagena anà a Alfambre, y diu el llibre de comptes: «Die lune prima die mensis julii exivit dominus Infans de Alfambre et intrauit en Terol. Estegem aquest dia ab los homens de la vila». Per la cuina foren comprats divuit parells de gallines, a raó de disset diners el parell, y pagaren per *dos lebrers et dos censes XV. diners y per un parel de coloms III. diners*. «Item donam en Terol a III. homens de la Emperadriu III. penes que costaren XXXVI. solidos. Item. XI.

alnes et miga de lens a lenperadriu a obs del brial afforat, XVII. solidos». Aquesta emperadriu, que estava ab Don Pere, en Terol, a primers de Juliol de 1269, era Maria de Brienne, muller de Balduí de Courtenay, emperador franc de Constantinoble. Havia vingut dita senyora a la cort del rey de Castella y a la de Don Jaume I, a demanar auxiliis pera deslliurar son fill Felip, presoner dels venecians com a fiador d'un prestec que aquests havien fet al dit Balduí, son pare, que havia sigut destronat, en 1261, per Miquel Paleòlec. Ha de tenir-se present, además, que Maria de Brienne era filla de Donya Berenguela, germana de Sant Fernando de Castella, y, per consegüent, era cosina del rey Alfons X. La nota del llibre de despeses de l'infant en Pere, que acabam de transcriure, es, doncs, una prova documental, potser l'única que havem aplegat, de la vinguda a la Península ibèrica de la dita emperadriu, fet apuntat per Mondejar en les *Memorias históricas del rey D. Alonso el Sabio*, per Romey en la *Historia de España* y per algun altre autor. No pensam que dita emperadriu fos Donya Constança d'Hoenstaufen, viuda de Joan Ducas Vataç, emperador de Nicea, puix aquesta senyora no aparegué en nostra terra fins vuit o deu anys més tard.

Don Pere anà de Terol a Valencia per Segorb y Murvedre. Diu el llibre: «Die sabbatti prima julii intrauit dominus Infans in Valencia». En dita ciutat comprà alguns vestirs per la seva persona: «A Domingo Doscha, per VI. capels de tella al senyor Enfant, V. solidos III. diners. Item per corda a II. camises, V. solidos. Item II. capels de li (*estrenyecaps?*), XV. diners. Item II. bragues al Senyor Enfant, VI. solidos IX. diners. Item a Conillet, per III. cans per IIII. dies, XII. diners. Item coloms et ossels al esparuer, XV. diners. Item costa mengar del senyor Enfant, del dimarts II° de juliol, quel senyor Enfant menga ab los prohomens de Valencia, XL. sous VIII. diners. Item costaren III. alnes et I. palm de saya de biam a calsses al Senyor Enfant, XIX. solidos VI. diners. Item a Perixol, per truytes que compra a Sogorb, III. solidos. Item costa un capel de pao a obs del senyor Enfant, V. solidos. Item corda al capel, II. solidos. Item dona an Conil per unes cobles que eren penyora, XII. diners. Item a una fembra de Cicilia, XV. solidos. Item per lo vi que aportam de Terol a obs del senyor Enfant, que foren LXXVI. azumbres et VIII. dinerades(?), a rao de X. diners, que fan LXIII. solidos jacheses, que fan LXIX. solidos IIII diners. Item per los esperuers per coloms, III. solidos. Item per dos patels de calsses a cosir, XII diners».

Estant encara a Valencia, el segon dimars de Juliol, sortí Don Pere a caçar, sense la comitiva. En ella hi continuaven en Gilabert de Cruilles, Bernat de Muntpaó, Pere de Offegat, Bernat Dolms, Ramon de Sent-leyr, Mateu Babot, Bartomeu de Vilafranca, Pons d'Orriols y altres fins al nombre de cent onze cavallers y vintivuit peons.

Havem vist que un dels jorns que estigué a Valencia tingué a dinar els prohoms o magistrats municipals de la ciutat. Sembla que aquests ciutadans, per poder tenir l'honor d'haver menjat ab l'Infant, li satisfieren la despesa del seu convit, doncs trobam en el llibre aquesta significativa anotació entre les entrades o rebudes: «Item reebi dels prohoms de Valencia per convit CCC. solidos».

El tercer dissabte del mateix mes (Juliol) sortí Don Pere de Valencia¹ y pernuità a Liria, y l'endemà a Xerica. El seguici pernuità a Berix y, segons el llibre, *estegueren ab los moros*. Dilluns tercer sortí de Xerica y anà a Serrió (*Sarrion*). «Die martis III^a julii xiuit dominus Infans de Serrio et intravit in Turolio et stetit familia ad pignoras». Això de la familia vol dir que'ls servidors que portava romangueren a Sarrion en garantia dels deutes que allí havia contret l'Infant. Lo que no deixà a penyores foren els cans y falcons, puix foren satisfets a Genet, Conillet y Pascal *Munter, per pa als cans*, set sous, y a Ramon *falconer, per falcons*, quatre sous.

Estigué poc temps a Terol, y, passant per Carinyena, entrà a Saragoça'l darrer dilluns de Juliol. El rey son pare se trobava aquests dies a Mallorca, d'ont anà a Barcelona'l dia 29, per enllestir els preparatius de la creuada.

El divendres, dia 2 d'Agost, sortí Don Pere de Saragoça y dormí a Pina, y l'endemà a Camp-d'asens (*Candasnos?*). El diumenge, dia 4 d'Agost, arribà a Lleida, y el jorn següent a Cervera; el dimars, dia 6, pernuità a Piera, y el dimecres entrà a Barcelona. Tenim documents que acrediten la seva estancia a Barcelona, al costat del rey, els dies 8, 13, 15, 22, 28 y 31 d'Agost, y 2, 3, 10, 13, 15 y 17 de Setembre. Don Jaume havia sortit ab tot l'estol de la creuada del port de Barcelona'l dia 4 de Setembre, un dimecres. Ja es sabut el fracàs de l'expedició y com el vent contrari desbaratà l'estol, fent desembarcar al rey en la costa de Provença.

Durant el repòs a Barcelona, després de tantes correrries, el tresorer de l'Infant pagà comptes atraçats y apuntà despeses ja

1) Consta que'l dia 19 de Juliol l'Infant era encara a Valencia.

velles. Entre aquestes són curioses les següents: «Item a III. azembles que portaren la cuyna, per despesa tro a Saragossa, per IIII. dies, X sous. Item a J. Destadella, per una gallina que compra en Serrio, VI. diners. Item a fembres qui balauen en Darocha, II. sous. Item per cera del dia quel senyor Enfant fo en Cetina con venc de Seguenssa, VIII. solidos. Item costa la messió dels frares menors (*de Barcelona*) el dia de Sent Francesch, que mengaren ab lo senyor Enfant, XII. solidos». Ademés, esmerçà 400 sous per un mul que donà a Berenguer de Vilalta, y 450 per altre mul que també donà a Pere d'Ofegat, personatges del seu seguici.

Durant l'absència del rey romaní Don Pere lloctinent y representant de son pare en tots sos Estats. Ab data del 3 de Setembre escrigué l'Infant als rics-homes y cavallers d'Aragó que nomenava procurador reyal en aquell regne a Don Ato de Fozes, y que li devien donar adjutori y fidelitat.

En tot el mes de Setembre Don Pere no sortí de Barcelona, exercint de rey. El dia 15 confirmà a Joan Blanch, jurisperit, la concessió d'una pensió anyal de 40 lliures sobre'l «macello maiori Barchinone quod est iuxta plateam», y d'altra pensió de 43 morabatins «in macello quod est in ciuitate Barchinone iuxta piscarteriam».

El 8 d'Octubre era encara a Barcelona; emperò sortí al cap de poc temps pera anar a rebre al seu pare, que venia de Montpeller, ont havia anat al desembarcar en el litoral provençal, el dia 9 o 10 de Setembre, fortament acongoixat per la desfeta de l'expedició a Orient. Diu el llibre de despeses tantes voltes citat: «Die mercurii II° octobris exí el senyor Enfant de Barchinona per anar al senyor Rey et venc a Sent Celoni». L'endemà anà a dinar a Hostalric y a dormir a Girona. Sortí'l divendres de Girona y pernuità a Figueres; el dissabte arribà a Perelada, ont se reuniren pare y fill. «Die dominica II^a octobris en Perelada menga el senyor Enfant ab lo senyor Rey». Aquesta breu nota enclou tot un poema de tristor y congoixa. Era'l moment de sentir-se'l sobirà avergonyit, mut, vençut davant dels seus propis fills y dels seus súbdits. El dia 4 de Setembre sortia Don Jaume ple d'entusiasme y d'ardor cap a terres llunyanes y en condicions de greus perills, sense voler atendre les suplicacions y advertencies de tots els fills y parents; y el 13 d'Octubre, al tornar a trepitjar la terra catalana y ajuntar-se ab son hereu y lloctinent, a Perelada, devia sentir-se no sols els rebuigs y reprovacions del fill major, sinó la munió de mofes y murmura-cions de la gent, y especialment dels trovadors y jòglars, per no

haver prosseguit l'expedició, renunciant-hi per sempre al primer contratemps. Quin canvi en l'estat de l'ànim del rey Conqueridor en aquells 38 dies que correren desde la seva sortida de Barcelona fins a l'arribada a Perelada!

Es per nosaltres gran satisfacció haver pogut posar dates precises, ab prova documental, a tots aquests fets tant interessants de la vida de Don Jaume, que eren coneguts y recomptats pels historiadors, més sense conèixer els detalls, les dates ni'ls llocs. Y respecte de la reunió de pare y fill a Perelada, es cosa del tot inèdita y sense cap indicació en la Crònica reyal.

L'endemà, dilluns (14 d'Octubre), el rey y Don Pere sortiren de Perelada y pernitaren a Girona. Es ben segur que abdós anaren tot el jorn taciturns y esmortits, pensant ab el descrèdit que'ls fets de la desastrada expedició portarien a la nomenada de prudent y esforçat que tenia en tot el món el conqueridor de Mallorca y de Valencia.

La nota del llibre diari de les despeses de l'Infant diu: «Die lune II^a octobis en Gerona menga el senyor Enfant ab el senyor Rey». La mateixa nota fou apuntada l'endemà.

No havem pogut esbrinar si Don Jaume gosà entrar a Barcelona o si desde Girona o Sant Celoni anà envers Lleida. Manquen els documents reyal¹. Son fill certament vingué a la nostra ciutat, ont el trobam el dia primer de Novembre, segons el llibre: «Kalendas novembris, die veneris, prima die mensis novembris in Barchinona»; y a continuació hi ha apuntades aquestes despeses: «Item costa un libre a la messio de casa a escriure, III. sous. Item a II. missatges del rey Enrich, L. sous. Item a vn troter de la Reyna de Castella, XX. solidos. Item a mestre Ogoli per acorriment, X. sous. Item a un argenter qui afina argent, XX diners».

El 14 de Novembre era a Barcelona també, mentre'l Rey era ja a Aragó, camí de Castella. Segons el llibre nostre, sortí de Barcelona Don Pere'l primer dimars de Desembre, que, si no erram el càlcul, correspon al dia 3 del mes, y pernità a Vilamajor, y l'endemà a Hostalrich, el dijous a Girona y el divendres a Figueres. Anava ab tots els cans y falcons, y, per tant, devia esmerçar temps en les caceres.

El tercer dimecres del propi mes (18 de Desembre) sortí de

1) Tenim, emperò, un document del 29 d'Octubre, que acusa la presència del rey a Lleida. Es la promesa que li féu el vescomte de Cardona de tenir-li fidelitat y donar-li ajuda en la qüestió del comtat d'Urgell, escriptura autoritzada pel notari del rey en Jaume de Roca, sagristà de l'iglesia de Lleida

Figueres y retornà a Girona, ont estigué tres jorns. Allí pagà «a un hom per un esparuer que compra el senyor Infant, IIII. solidos».

El tercer dissabte sortí de Girona y dormí a Sant Celoni, acompanyat dels senyors de sempre, en Gilabert de Cruilles, Pere d'Offegat, Bernat de Muntpaó, Berenguer de Vilalta, Ramon Sentleir, Berenguer de Vilafranca, B. de Perelada, Domingo d'Osca, Galceran de Begur, Pons d'Orriols, en Romicho y molts altres. Y l'endemà, diumenge (dia 22 de Desembre), entrà a Barcelona. Entre'ls pagaments fets hi ha'l següent: «A les besties quel missatge del Rey Enric avia menades a Burgos, per despesa quels avia fallit, XXII. solidos». Aquest monarca era Enric III d'Inglaterra, y no compremem per què'l nostre Infant pagava'ls deutes de l'enviat del rey anglès a la cort de Castella. Ha de recordar-se que'l fill major d'Enric III estava casat, desde 1254, ab l'infanta Elionor, germana d'Alfons X.

Don Pere continuà a Barcelona fins a la segona setmana de Janer de 1270, en que marxà a Valencia.

Per consegüent, no es exacte lo que reconta la *Crònica* d'Alfons X de Castella, d'haver assistit l'infant Don Pere a l'acte del casament de l'infant Don Ferran, fill del dit monarca, celebrat a Burgos el 30 de Novembre de 1269. Error reproduhida per Mariana en la seva *Historia de España*. L'infant en Pere no va sortir de Catalunya durant els mesos de Novembre y Desembre.

Qui va concórrer a les festes de Burgos fou son pare, el rey en Jaume. Ho diu bé la *Crònica* reyal, en els apartats 494 a 498: «E quan fom aquí (*a Saragoça*) vengren nos missatges del Rey de Castella quens pregaua que anassem a les noces de nostre net don Ferrando, pus Deus nos havia tornat en nostra terra e pregaua nosen fort caramente... e partim de Tاراçona e anam nosen en ues Agreda, e trobam lo Rey de Castella en mig de la carrera que exia a nos... E sobre aço anam nosen a Burgos... Puy uenguem nosen en Tاراçona e el Rey de Castella seguins, que nos uolia partir de nos mentre que fossem en sa terra». Cosa que ve confirmada en la cèlebre *Crònica de Cardena*, ont trobam que'l dimecres 27 de Novembre del 1307 de l'era, que correspon a 1269 del nostre estil, entraren a Burgos els reys Alfons y Jaume, y el següent jorn l'infanta Blanca de França, celebrant-se'l casament el dia de Sant Andreu, *sabado postrimero dia deste mes*. No havem pogut aplegar documents atorgats per Don Jaume en Novembre y Desembre, y aquest defalt demostra precisament que havia estat fòra dels seus

territoris. La *Crònica* de Jaume I la trobam exacta una vegada més, mentre que comprovam un error important en la d'Alfons X. Aquesta no indica en cap manera la concurrència del rey d'Aragó a la solemnitat de Burgos, havent-hi concorregut, y en cambi afirma que hi assistí l'infant Pere, que en aquells moments era a Barcelona.

Al posar fi an aquest modest treball he de declarar la conveniència de no donar crèdit als crítics, els quals, no entretenint-se en fondes investigacions, jutgen la *Crònica* del rey en Jaume obra inútil y perillosa, plena de falsedats y errades, sense cap valor com a document històric. Conté certament invencions y errors, més hi són en menor nombre que en moltes altres cròniques mitg-ivals. He fet, gracies a pacients investigacions, la comprovació d'alguns punts de dita *Crònica* en aquests dos anys en que havem volgut seguir l'itinerari de l'infant en Pere. Tinc materials pera estendre a molts altres punts aital confirmació documentada y la portaré a terme, convidant a treballar en aquest sentit a tots els historiadors dels antics pobles governats pel Rey Conqueridor, que ben segurs podem estar de que faran obra útil y meritoria, obra digna dels bons catalans, la commemoració més noble y profitosa del setè centenari del natalici del més excels dels prínceps de la casa de Barcelona.

JOAQUIM MIRET Y SANS

LES EXPLORACIONS ARQUEOLÒGIQUES DE COGUL

REGONEGUDA l'importància de les pintures rupestres de Cogul, ressenyades en el número del BUTLLETÍ corresponent al passat mes de Març, y tenint en compte la transcendència que noves troballes podrien tenir pera la proto-historia catalana, la Junta Directiva del CENTRE EXCURSIONISTA va acordar realisar algunes excavacions en el lloc ont aquelles se troben enclavades, per lo que obtingué l'oportuna autorisació del seu propietari, D. Joan Civit, al que'ns complavem en remerciar desde aquestes planes.

Igualment hem de remerciar al benèmerit «Institut d'Estudis Catalans», que per indicació del CENTRE, y atenent a l'importància de l'assumpte, ha sigut el seu més eficaç cooperador en el mateix, subvencionant els gastos que ocasionessin les noves investigacions,

de qual resultat passem a donar compte després d'haver fet constar el patriòtic desprendiment d'aqueixa culta institució.

Dites investigacions s'han portat a cap baix la direcció de don Lluís Marià Vidal, qui va personar-se en aquell lloc acompanyat de nostre consoci D. Ceferí Rocafort y del senyor Massot, del vehí poble de Puigvert. Les mateixes no han donat gran resultat y poc s'ha d'afegir a lo ja dit pel senyor Rocafort en aquestes planes. De totes maneres aquesta nova visita a Cogul haurà sigut ben fructosa. Si bé les excavacions practicades no han donat lloc a cap nova troballa, sens dubte per haver desaparegut, a causa de successius desprendiments, el terror que en tot cas havia de guardar els objectes arqueològics que poguessin existir com a contemporanis de les pintures en qüestió, en canvi van poder-se obtenir bones proves fotogràfiques de les mateixes, com també'l permís del senyor Civit pera construir un mur de tanca y de contenció d'aquella gran roca, que impedirà la probable destrucció d'aquell notable vestigi de la proto-historia de nostra terra.

Al propri temps el repetit senyor Civit ha regonegut el dret de fadiga al CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA y al «Institut d'Estudis Catalans», pel qual se compromet a no despendre-s d'aquelles ni de sa propietat sense avisar-ho previament a dites corporacions.

En la propera partida del *Saladar*, aont encara s'endevina rastre d'edificació, va descobrir-se un petit fragment de ceràmica saguntina y diversos sílex tallats. Respecte les sepultures excavades en la roca viva que existeixen en aquell paratge, van desenterrar-sen algunes, trobant-hi sols les corresponents despulles humanes, d'alguna de les quals se va pendre nota.

Aquest ha sigut el resultat de les darreres exploracions portades a cap a Cogul y que hauran servit pera salvar definitivament per nostra terra un document ben remarcable que existirà en aquella encontrada com a fita d'una llunyana y primitiva civilisació, per lo que cal remerciar a tots els que hi han contribuït.

R.

NOVES SECCIONS EN NOSTRE «CENTRE»

OBEINT a la poixança que desde temps va prenent el CENTRE EXCURSIONISTA, y a fi de donar la deguda importancia a totes les manifestacions y aspectes de l'excursionisme català, s'estan organisant dins de la nostra primera associació excursionista dugues noves Seccions que no dubtem contribuiran poderosament a fer més profitosa la tasca empresa per la nostra institució.

Pot dir-se, donat l'entusiasme regnant entre'ls socis, que es ja un fet la creació de dugues noves Seccions. A les ja establertes d'Arquitectura, Folk-lore y Fotografia, s'hi ajuntaran a no tardar gaire la de Geologia y Geografia Física y la d'Esports de Montanya, quals objecte y finalitat queden ja determinats pel mateix nom de les projectades Seccions.

No dubtem de que en el número prop-vinent podrem donar compte de la constitució de les mateixes. Avui ens limitem a comunicar la nova a nostres llegidors y a publicar a continuació la Circular enviada als senyors socis pels organitzadors de la primera de dites projectades Seccions:

«No es pas d'avui que en el CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA's manifesta la tendència a conrear l'excursionisme científic. Ja en sos orígens porta aquell segell, perquè, com tots sabeu, el CENTRE d'avui procedeix de la fusió de dugues associacions, una de les quals tenia per únic objecte l'enunciat, y fins se titolava «Associació Catalana d'Excursions Científiques».

»Y encara, dins de l'excursionisme científic, el CENTRE ha mostrat una marcada preferència per una hermosa branca de les Ciències Naturals, com es la Geologia y Geografia Física: d'això'n són bona prova'ls cursos que de les dites matèries s'han donat en el CENTRE ab èxit extraordinari, puix han atret a les respectives càtedres un nombre de socis com no s'hauria pogut mai esperar, donada l'aridesa de la part purament especulativa d'aquestes ensenyances, que es la que pot tractar-se en les lliçons ordinaries donades en lloc tancat.

»Les excursions geològiques organitzades per la càtedra de Geologia han despertat sempre'l més viu interès entre'ls socis del CENTRE y han contribuït a mantenir viu l'amor a l'estudi, fent oblidar, en contacte ab la Naturalesa, aquella part àrida a que abans ens referiem.

»Per aquest bon camí emprès, el CENTRE ha esdevingut en poc temps, a més d'una agrupació recreativa y d'esbarjo, un fogar intens de cultura catalana.

»Els socis que subscriuen entenen que aquest espontani moviment de l'associació, en lloc d'esser considerat com un fet casual y sense importància, ha d'esser aprofitat, encausat y enrobustit, donant-li una forma definitiva dins del CENTRE y considerant-lo com una de tantes manifestacions del renaixement científic de Catalunya, que per sort ha seguit al literari, artístic y polític.

»Per altre cantó, creyem quasi inútil fer aquí l'apologia de l'excursionisme científic en general y en particular del que visa an els estudis de caràcter geològic y geogràfic. La contemplació de la Naturalesa té sempre en sí mateixa encants sobrats, més en certes ocasions no li ha de venir malament l'ajuntar-hi un factor més. ¡Quantes vegades, pera assolir un hermós lloc ombrívol o asprament selvatge, oferint a l'encantat vianant ses aigues unes voltes tètriques y mortes, altres deliciosament enjogaçades, se veu aquell obligat a atravesar àrides y monòtones encontrades d'ont l'artista més fantasiós es incapaç d'arrancar una nota vibrant? Doncs aquí precisament l'excursionista geòlec o geògraf hi pot estar com el peix a l'aigua: per ell tot té interès; la Naturalesa té un full hermós del seu llibre en cada troç de terra, y, si no'l deixa veure a sobre, el mostra més o menys ocult a sota. La Ciència es, doncs, el més útil auxiliar del turisme.

»Per tots aquests motius, a fi d'obtenir resultats profitosos que no s'assolirien isoladament, els socis que subscriuen creuen arribada l'hora de crear d'una manera oficial, dintre del benemèrit CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA, la secció de *Geologia y Geografía Física*. — LLUÍS MARIÀ VIDAL. — NORBERT FONT Y SAGUÉ, pbre. — FRANCISCO NOVELLAS.»

REVISTA DE REVISTES

Boletín de la Real Academia de la Historia, Juny de 1908.

En el número corresponent an aquest mes del seu volum LII publica'ls següents treballs: *Foro romano de Cartagena*, per D. Gimenez de Cisneros y Hervás; *El sitio de Almeria*, per F. Codera; *Inscripciones romanas y griegas de Cartagena, Almazarrón, Pego, Valera, Herramélluvi, Córdoba, Vélez-Rubio y Vera*, per F. Fita; *Mélanges de la Faculté Orientale de la Université Saint Joseph (Beyrouth)*, per Francisco Codera; y *El sitio de Baler, por S. Martín Cerezo*, per F. Barado. Conté, ademés, les seccions de *Varietades y Noticias y l'Index* del volum LII.

Bulletin Hispanique, Abril-Juny de 1908.

Conté'ls tres següents notables treballs: *Passeigs arqueològics per Espanya. Osuna* (continuació), per P. Paris; *Els camps de Scipiò a Numan-*

cia, per A. Schulten; y *Enquesta sobre'ls jueus espanyols y portuguesos a Burdeus* (continuació), per G. Cirot. Publica també les seccions acostumades de *Varietats y Bibliografia*, diversos gravats y dugues làmines soltes.

La Montagne, Juny de 1908.

Publica un treball de L. Desbuissons sobre *La vall de Binn*, y altre de Enric Vallot sobre *Els camins de montanya*. rublert d'observacions ben curioses y interessants pera tot excursionista. En la secció de *Crònica alpina* dóna compte de varies noves exploracions realitzades durant l'any darrer, y segueix igualment la ressenya de camins, carreteres y refugis que metòdicament ve realisant. Publica també les seccions de *Meteorologia*, *Notes alpines*, *Bibliografia* y *Crònica del Club Alpi Francès*, com també diferents notables ilustracions que acompanyen els treballs indicats.

Touring, Juny de 1908.

Publica, entre altres, la continuació del treball *Les aigües tiberines*, per L. V. Bertarelli; altre de G. C. Abba sobre *Itineraris de Garibaldi*; un de molt curiós d'A. de Marchi, *Com se niatjava en els temps de l'antiga Roma*; la continuació de *Les valls alpines*, per L. Brasca; y les notes esportives que regularment completen aquesta revista. Conté igualment, y com de costum, nombrosos gravats.

Alpi Giulie, Maig-Juny de 1908.

Publica unes ressenyes de la *Sessió commemorativa del XXV aniversari de la fundació de la Societ  Alpina delle Giulie*, y del *XXVI Congrés de la mateixa entitat* celebrat en 31 del passat mes de Març. Completen el número varis altres treballs, entre ells un de dedicat a *Un poeta de la montanya*, G. Carducci, y l'acostumada *Crònica alpina*.

The Alpine Journal, Maig de 1908.

Publica'ls següents interessants treballs: *Excursions montanyenques a Garhwal*, per T. G. Longstaff, ressenya de sa visita a una de les regions més hermoses del Himalaia, de la qual presenta vuit boniques reproduccions fotogràfiques y un mapa que acompanyen aquest treball; *Una nota sobre les ascensions de Johnson al Kuen-Luen*, pel propri Mr. Longstaff; *Nieves penitentes al Himalaia*, per W. Hunter Workman y altres, ab varis gravats; *Altra manera d'estimar les montanyes*, per F. W. Bourdillon; y les seves acostumades seccions que completen l'important publicació del Club Alpi de Londres.

Mitteilungen des D. und O. Alpenvereins, 15 Juny de 1908.

Publica l'ordre de l'Assamblea General que ha de celebrar l'entitat de que es portant-veu el dia 18 de Juliol; un treball de Carles Schottner sobre *La nova cabana de Karlsbad en les Dolomites*; y altre sobre *Higiene social*

dels montanyencs a través de l'Historia, pel Dr. Max Jacobi; a més de ses seccions ben interessants de *Varia y Bibliografia*.

Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines.

Hem rebut aquest Anuari, corresponent a l'any que som, y que en res desmereix dels anteriors. Publica les ressenyes de varies excursions ben interessants; treballs de topografia y ciències naturals; la crònica de l'associació y ses varies seccions, y diferents notícies d'interès ben remarcable. Publica també tres làmines soltes que acompanyen un dels treballs insertats.

Svenska Turist-Foreningens, any 1908.

Aquest Anuari de l'important associació sueca, compost de 440 planes, ab més de 250 gravats intercalats en el text y 24 làmines soltes, forma un volum molt notable per son contingut, ab varies ressenyes o treballs excursionístics y noves de gran interès que'n fan una publicació en extrem recomanable.

Hem rebut també durant el mes el *Butlletí del Club Alpi de Crimea y del Caucas*, d'Odessa; la *Revue Catalane*, de Perpinyà; la *Revue des Langues Romanes*, *The Canadian entomologist*, les *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes*, *Cultura Española*, el *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages*, *l'Il·lustració Catalana*, *Cataluña* y moltes altres. — E. V. R.

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS INGRESSATS DURANT EL SEGON TRIMESTRE DE 1908

SOCIS RESIDENTS

D. Amador Alsina.—D. Joan Quer Güell.—D. Joseph Pedret Garriga.—D. Amadeu Riera.—D. Felip Puig Rigau.—D. Julià Pedra.—D. Eugeni Ordeig Estasen.—D.ª Maria Galilea.—D. Enric Collaso.—D. Joseph Massot y Palmers.—D. Modest Montesinos.—D. Joseph Antoni Grau Ferreras.—D. Lluís Vila y Valentí.—D. Joaquim Gimenez Solà.—Don Miquel Trilles.—D. Joseph Brillas Socias.—D. Amador Guerra y Vergés.—D. Antoni Sebastià Marquès.—D. Manuel Pujol y Bardera.—D. Joseph Pallàs y Carreras.—D. Esteve Andorrà.—D. Frederic Groch.—D. Joan Miró.—D. Manuel Planells.—D. Alfons Juyol.—D. Jaume Amer y Peña.—D. Enric Vinyas Miró.—D. Víctor Rahola y Trèmols.—D. Castor Escofet y Trèmols.—D. Agustí Massuet y Grau.—D. Josep Vidal y Gomis.

— D. Ricart Pons. — D. Joaquim Pintó y Lopez. — D. Joseph Bachs Calderó. — D. Joseph E. Vidal y Sivilla.

SOCI DELEGAT

D. Marian Gómez y González, a Saragoça.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

De D. Albert Santamaria: diferents anuncis en forma de follets il·lustrats.

De D. Joseph Puig y Cadafalch: el volum de l'últim Congrés d'Arqueologia celebrat a França.

De l'«Asociación de los Amigos de la Fiesta del Arbol»: el volum de la *Crònica de la Fiesta del Arbol*.

De D. Aureli Capmany: dos exemplars de la cançó popular catalana *Lo fill del Rey*, y altres dos de la que du per títol *Consell*, publicades pel donador.

De D. Ferran de Segarra: un follet, *Los segells del Rey En Jaume I. Sigilografia dels Comtes d'Urgell*.

De Mr. Marcel Chevalier: un nombre de la *Revue Scientifique*, que conté'l treball *Les glaciers pléistocènes dans les vallées d'Andorre*. — Dos quaderns que contenen altres dos estudis: *Sur les glaciers pléistocènes dans les vallées d'Andorre* y *Sur les glaciers pléistocènes dans les vallées d'Andorre et dans les autes vallées espagnoles environnantes*. — Y, finalment, un follet: *La transhumance et la vie pastorale*. Treballs tots escrits pel propi donador.

De D. Francisco Montsalvatge: un volum, *Colección Diplomática del Condado de Besalú*, publicat pel propi donador.

DONATIUS PERA LES COLECCIONS

De l'Alcalde de Mahó: una colecció de postals referents an aquell país.

De D. Narcís Cuyàs: sis positius referents a Ull de Ter.

De la Real Academia de Bones Lletres: un exemplar dels *Discursos leídos en la recepción pública de D. Salvador Sanpere y Miquel* en dita corporació.

De D. A. Meillon: un exemplar d'*Esquisse toponymique sur la Vallée de Caunterets*.

De D. Joseph Fernández y Nieto: un follet que conté un treball històric referent a una societat de socors mutuels.

JUNTA GENERAL ORDINARIA

Previa la corresponent convocatòria, va celebrar-se'l dia 16 del mes de

Juny, a les deu del vespre, essent presidida pel senyor President del CENTRE, D. César A. Torras.

Llegida pel Secretari, D. Emili Llatas, l'acta de la Junta General de l'any anterior, fou aprovada, com també foren aprovats els comptes que presentà'l senyor Tresorer, D. Juli Vintró.

Se procedí després a la renovació de càrrecs que per haver transcorregut el temps reglamentari devien obtenir nova elecció, resultant elegits els senyors D. Jaume Massó y Torrents com a Vice-president, D. Pere Domenech y Roura com a Secretari primer, y com a Vocals els senyors D. Joseph Galbany, D. Daniel Girona y D. Manuel Miret.

Se presentaren algunes proposicions, que foren igualment acceptades, de les quals oportunament donarem compte, y, després d'haver-se ben acullit un vot de gracies als senyors D. César A. Torras y D. Joseph Galbany per la seva iniciativa en procurar que tingués l'importancia obtinguda l'excursió a les Illes Balears ab motiu del VII centenari del rey en Jaume I, y d'haver-se també aprovat un vot de gracies pera'ls senyors D. Lluís Llagostera, D. Emili Llatas, D. Antoni Amatller, D. Joaquim Morelló y Don Lluís Valls pel zel ab que havien desempenyat els respectius càrrecs, se tancà la sessió de la Junta General pel senyor President, el citat senyor Torras.

La Junta Directiva, en conseqüència, queda constituïda, pera desde'l mes de Juliol proper, en aquesta forma:

D. César A. Torras, *President*; D. Jaume Massó y Torrents, *Vice-president*; D. Juli Vintró, *Tresorer*; D. Pere Domenech y Roura, *Secretari primer*; D. Carles Jordà y Fages, *Secretari segon*; D. Francesc Carreras y Candi, D. Eduard Vidal y Riba, D. Joan Danés y Vernedas, D. Joseph Galbany, D. Daniel Girona y D. Manuel Miret, *Vocals*.

També dins d'aquest mes han renovat llurs respectives juntes les Seccions de Fotografia, Arquitectura y Folk-lore, resultant constituïdes en la forma següent:

SECCIÓ DE FOTOGRAFIA: D. Alfred Gaza, *President*; D. Lluís Llagostera, *Arxiver*; D. Joseph Amat, *Secretari*; y D. Artur Mora y D. Pere Reig, *Vocals*.

SECCIÓ D'ARQUITECTURA: D. Geroni Martorell, *President*; D. Guillem Busquets, *Vice-president*; D. Joseph Domenech, *Tresorer*; D. Jaume Sintas, *Arxiver*; D. Ramon Puig y Giralt, D. Agustí Domingo, D. Joaquim Marich y D. Francisco Nebot, *Vocals*.

SECCIÓ DE FOLK-LORE: D. Fidenci Kirchner, *President*; D. Joan Riera y Vilarnau, *Secretari*; D. Miquel Gatuellas, *Vice-secretari*; senyoreta D.ª Adelaida Ferré, D. Ramon Miquel y Planas y D. Modest Serra y Gonzalez, *Vocals*.

CRONICA DEL CENTRE

JUNY DE 1908

EXCURSIÓ A LES BALEARS

Del 4 al 10 d'aquest mes va efectuar-se la projectada expedició organitzada pel nostre CENTRE EXCURSIONISTA d'acord ab la Comissió del VIIe centenari del rey DON Jaume I, a fi de visitar les illes de Menorca, Mallorca y Ibiça, la que va realitzar-se seguint puntualment l'itinerari que fou publicat en el número passat.

El vapor «Balear», nolegiat expressament, va sortir el dia 4 portant més de cent expedicionaris, entre'ls quals hi anaven les representacions de l'Ajuntament de Barcelona y altres corporacions municipals catalanes; la de la Diputació Provincial de Barcelona; delegats del Foment del Treball Nacional, de la Cambra de Comerç, de l'Ateneu, de l'«Unió Catalanista», «Lliga Regionalista», «Associació Nacionalista Catalana», «Centre Nacionalista Republicà», y de moltes altres corporacions y entitats de nostra terra, junt ab una nodrida representació de la premsa diària de ciutat. Els senyors D. César A. Torras, president del CENTRE, y D. Lluís Duran y Ventosa, de la Comissió de Festes del Centenari, portaven la direcció d'aquesta important y patriòtica expedició.

Aquesta va portar-se a cap ab tota felicitat, y res direm del seu desenrotllament perquè en un dels pròxims números publicarem una detallada ressenya, encomanada a nostre company D. Joseph Galbany y Parladé, el principal organitzador de l'excursió. Sols direm aquí que va despertar gran interès y entusiasme entre'ls nostres germans d'aquelles illes, que prodigaren als expedicionaris tota mena d'obsequis y caloroses ovacions, que refermaran encara més els llaços de germanívola amistat que ab ells han de lligar-nos.

Desde aquestes planes ens complavem en remerciar-los a tots ells y a testimoniar nostre coral agraiment y nostra recordança d'aquelles ràpides jornades, com també ho fem per la persona del senyor Estarella, el simpàtic capità del «Balear», el qual, junt ab la seva oficialitat y tripulació tota, tant van contribuir al mellor èxit y profit d'aquesta expedició, que va terminar el dia 10 a l'anclar novament en nostre port el vapor de referència.

RESSENYES D'EXCURSIONS

El dia 5 nostre consoci D. Antoni Bartomeus va donar la seva quarta y darrera conferència sobre la Costa Emporitana, descrivint *El Cap de Creus* y presentant una vistosa colecció de projeccions fotogràfiques d'aquella interessant regió, tant minuciosament descrita pel senyor Bartomeus en el transcurs de les seves disertacions.

El dia 12 D. Juli Soler y Santaló va ressenyar les seves *Ascensions al Pic de Posets (3.367 m.) y al Port d'Oo (3.002 m.) en els Pireneus d'Osca*, fent un estudi d'aquelles boniques encontrades y dels itineraris realitzats y exhibint nombroses projeccions lluminoses de clixés obtinguts durant l'excursió pel propi conferenciant.

CONFERENCIA NOTABLE

Ho fou realment la donada'l dia 19 per D. Josep Puig y Cadafalch, que va disertar sobre'l següent tema: *Una escola romànica ab cobertes de fusta al sigle XII a Catalunya. Iglesies de les Valls d'Aran y Bohí*, com a desenrotllament del seu recull d'estudis fets durant una excursió patrocinada per l'«Institut d'Estudis Catalans». Auxiliat ab la presentació de nombroses projeccions fotogràfiques, va donar una idea acabada de l'existència en aquelles valls d'un tipu d'iglesia de construcció primitiva y sistema atraçat d'uns mateixos caràcters y notes distintives que, a pesar d'ulteriors modificacions, han arribat fins a nostres dies, mostrant-nos un tipu especial d'entre les construccions pròpies del sigle XII.

SESSIONS COMMEMORATIVES DEL CENTENARI DE D. JAUME I

ELS LLOCS VISITATS PEL REY DON JAUME. — El dia 20 va celebrar-se una sessió al Palau de Belles Arts, baix l'iniciativa de la Comissió de Festes pera la Commemoració del Centenari del gran rey, dedicada a recordar els itineraris seguits per Don Jaume. En aquesta sessió van anar-se exhibint nombrosos clixés dels llocs més notables visitats pel gran Conqueridor, desde Montpeller y Montsó fins a Poblet y Tarragona, ont descansen ses despulles. El senyor Martorell anava presentant aquestes vistes de terres catalanes, valencianes, aragoneses y mallorquines, fent atinades consideracions sobre cada una d'elles y sobre llur especial caràcter o nota distintiva.

UN MERCAT EN EL SIGLE XIII. — El dia 22 nostre consoci Mossèn Joan Serra y Vilaró va llegir un interessant treball ple de datos molt curiosos, exposant y donant una idea ben clara y acabada d'un mercat, el de Bagà, en ple sigle XIII, ab els preus corrents de mercaderies y serveis, constituint tot plegat un notable capítol de l'història d'aquell període de la nostra terra.

LA MARINA CATALANA EN TEMPS DE DON JAUME I. — Tal fou el tema escullit pel nostre consoci y amic D. Daniel Girona pera la conferencia donada'l dia 26 d'aquest mes. El treball ben conciençut del senyor Girona serà publicat íntegrament en nostres planes, lo que'ns excusa de dir-ne res en aquesta secció. Sols cal fer remarcar que es un estudi acabat de l'estat y de l'importancia de la marina catalana en aquells temps gloriosos pera nostra patria.

GRAN FESTIVAL DE BALLS REGIONALS EN HONOR DEL CONGRÉS DE L'HISTÒRIA DE LA CORONA D'ARAGÓ. — El dia 28 al vespre va celebrar-se al Palau de Belles Arts un festival que'l CENTRE va rebre l'encàrrec d'organisar en obsequi dels senyors del Congrés Històric que se celebrava en nostra ciutat, com a coronament de les festes que aquesta temporada han vingut celebrant-se en honor y gloria del rey Don Jaume I *el Conqueridor*. Tot ell va ser dedicat als balls regionals de l'antiga Corona d'Aragó, que foren interpretats per diferents parelles de dançaires de valencians, mallorquins, aragonesos y catalans, que foren fortament aplaudits.

EN HONOR DE L'«UNIONE EXCURSIONISTI» DE TORINO

El dia 21 van arribar a nostra ciutat, ab el vapor «Orione», més de tres-cents excursionistes italians d'aquella associació torinesa. El CENTRE va apressar-se a donar-los la benvinguda y a acompanyar-los durant sa estada a nostra terra. El mateix dia al vespre van visitar el nostre estatge social, oferint-los ab aquest motiu una sessió de projeccions fotogràfiques de vistes dels monuments y llocs més notables de Catalunya, canviant-se ab aquest motiu frases d'afecte entre nostre president, D. César A. Torras, y el senyor Perotti, president y director de l'expedició. El dia 23, els senyors Torras, Llagostera, Galbany, Miret y Vidal van acompanyar als excursionistes forasters a Montserrat, fent varies y diferents excursions per aquella montanya. El dia de la despedida 'ls representants del nostre CENTRE foren convidats al banquet de comiat que va celebrar-se a l'Hotel Miramar, corresponent el CENTRE an aquesta finesa obsequiant a les senyores y senyoretes de l'expedició ab ramells de flors naturals, que foren coralment agrahits.

Al saludar novament a nostres amics de Turin, desitgem servin bona recordança de sa estada a Catalunya, y fem vots pera la germanor entre les respectives entitats excursionistes.

SECCIÓ DE FOLK-LORE

El dia 7, D. Joan Guasch, director de l'agrupació «La Dança», va donar una conferencia pera explicar les diferencies de ritme y de figures que hi havia entre'ls ballets de la Cerdanya y els de l'Empordà, y a l'efecte presentaren com a mostra y comprovació *L'Hereu Riera* y el *Sant Farriol* de l'Empordà, y la *Dança de Campdevànol* y el *Ball Cerdà* de la Cerdanya.

CURS DE FOLK-LORE, donat pel president de la Secció, en Rossend Serra y Pagès.

Dia 13. — Conferencia XXVII. — *Jocs infantívols*. II. — *Joguines*. — Classificació dels jocs segons les juguines. — Quines són les millors. — Valor pedagògic y moral que tenen. — Preceptes higiènics. — Serveis que han fet a la ciencia. — Ullada retrospectiva (pilota, nines, ossets, etc.). — Teatre infantívol. — Treballs manuals. — Juguines instructives.

Les festes del Centenari del rei en Jaume han impedit la continuació de les conferències de Folk-lore.

CONVERSES D'ARQUEOLOGIA

Programa de les lliçons explicades durant el mes per D. Pelegrí Casades y Gramatxes:

Conversa XCIII (dia 1.er de Juny). — Novena de les Hispànies abans-romanes. — Continuació de l'examen de les escultures del *Cerro de los Santos*. — Estatues y testes virils. — Troballes en el *Llano de la Consolación*. — Filiació artística de les obres d'art dels predits punts. — *La Dama de Elche*. — Estudi d'aquesta cèlebre escultura.

Conversa XCIV (dia 15). — Desena de les Hispànies abans-romanes. — Invasió púnica. — Colonies focèes. — Escultures conceptuades cartagineses. — Esteles votives. — Baixos relleus descoberts en la necròpolis pre-romana d'Osuna. — Son caràcter y procedència. — Conclusions sobre l'escultura ibèrica.

Ab aquesta conversa, que, com totes les anteriors, va anar acompanyada de nombroses projeccions fotogràfiques, el senyor Casades va despedir-se per aquest curs de sos constants oyents que ab tota assiduitat han anat assistint a ses aprofitables explicacions.

NOVES

Federació de Societats Pireneïstes. — Durant els dies 8 y 9 del pròxim mes d'Agost se celebrarà un nou Congrés Pireneïsta que tindrà lloc a la bonica població de Tarbes, realisant-se ab dit motiu diferents excursions per aquella hermosa encontrada.

A la tarda del primer dels citats dies se reunirà la Comissió de Topografia y Toponímia pirenenca, y al matí del sentdemà s'aplegaran tots els senyors delegats pera tractar, entre altres, les següents interessantes qüestions: lloc ont haurà de reunir-se'l proper Congrés; presentació de guies; fixació de dates pera concursos de skis; procedència de l'admissió en la Federació dels Sindicats d'Iniciativa y de les Societats Científiques; curs donat als acords anteriors; proposicions presentades al començ de la reunió, etc.

Les excursions tindran lloc els dos dies següents, realisant-se per Cauterets, Llac de Gaube, Ossoue, Vignemale y Gavarnie. Les companyies de ferro-carrils han ofert importants rebaixes.

El nostre CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA, que forma part de dita Federació de Societats Pireneïstes, enviarà una expressa delegació a Tarbes pera assistir a dit Congrés y festes que ab tal motiu s'organizaran, a la qual no dubtem s'hi ajuntaran un bon aplec de distingits consocis. A la

Secretaria del CENTRE se facilitaràn tots els detalls que puguen interessar als senyors socis.

El Xalet-refugi d'Ull de Ter. — Terminades ja per ara les ràfagues de mal temps dominant en la serralada pirenenca, el dia 5 del mes actual nostres benvolguts consocis senyors Guarro y Martorell sortiren cap a Camprodon y Ull de Ter a fi d'entrevistar-se ab el senyor Faustina, contractista de les obres del nostre Xalet y preparar la continuació de les obres del mateix, que varen rependre-s seguidament, havent continuat fins avuy sense interrupció. Durant l'hivern les obres realitzades s'han conservat perfectament, no observant-se ni'l més petit desperfecte.

No dubtem de que, si'l temps ens ajuda, aquest estiu podrem donar per acabades les obres del nostre primer Xalet-refugi aixecat al bell mitg d'una de les més hermoses encontrades pirenenques.

Durant aquest hivern han continuat els donatius de nostres benefactors amics y consocis, distingint-se d'una manera especial l'Excma. Diputació Provincial de Barcelona, que, atenent a l'obra de cultura que representa'l nostre esforç col·lectiu, ha aprovat ja una important subvenció pera contribuir a la subscripció oberta, qual llista continuarem en un dels propers números.

Merescudes distincions. — Ho són realment les otorgades fa molt poc als nostres estimats companys D. César A. Torras y D. Lluís Llagostera, president y vice-president del nostre CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA, pels seus treballs en pro de l'excursionisme y de la cultura científica del nostre poble.

En efecte, ens complavem en comunicar a nostres benvolguts llegidors que la Direcció Central del Club Alpi Francès ha acordat proposar al senyor Torras com a soci honorari d'aquella benemèrita y important associació que en tanta estima es tinguda per tot arreu; y que'l senyor Llagostera ha sigut nomenat «Officier d'Académie», distinció sols otorgada a la gent de carrera que s'han distingit més per llurs treballs científics.

A nosaltres no'ns cal ni'ns pertoca parlar dels mèrits dels nostres companys: estem massa agermanats ab els mateixos pera poder fer creure que ho fem imparcialment. Al pendre-ns quasi com a propries pel CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA aquestes distincions, no fem més que fer-les remarcar a nostres consocis y llegidors y felicitar coralment als nostres bons amics que han sigut objecte de les mateixes.

EL CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.